

ВЗАЄМОДІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА З НОРМАТИВНИМИ АКТАМИ ІНШИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

УДК 343.843

М.М.Яцишин, П.В.Таргоній

Тривалий час у вітчизняній теорії права кримінально-виконавче право як самостійну галузь не вирізняли. Систему ж норм, що врегульовували відносини, які складаються в процесі виконання, відбування кримінальних покарань, виправлення засуджених і ресоціалізації визначав Виправно-трудоий кодекс України, затверджений у червні 1971р., і який зазнав суттєвих змін на початку 90-х років ХХ ст. у зв'язку з об'єктивною потребою творення нової кримінально-виконавчої політики суверенної і незалежної Української держави.

В результаті реформування кримінально-виконавчої системи, визначеної законами України [5], указами Президента України [8], постановами Кабінету Міністрів України [7], вдалося не тільки трансформувати виправно-трудоє право у кримінально-виконавче, але й виділити його у самостійну галузь в системі права, систематизувати, класифікувати і кодифікувати основні його норми у Кримінально-виконавчому кодексі (КВК) України, прийнятому 11 липня 2003р. Верховною Радою України, який набрав чинності 1 січня 2004р. [3].

Не висловлюючи будь-якого сумніву з приводу самостійності цієї нової галузі права, у даному дослідженні ставиться *мета* виявити, проаналізувати і охарактеризувати зв'язки кримінально-виконавчого права і його законодавства з іншими галузями права і нормативними актами у кримінально-виконавчому процесі.

Така постановка питання є *актуальною* і злободенною з багатьох причин. По-перше, реформування кримінально-виконавчої системи перейшло в нову фазу свого розвитку і удосконалення відповідно до нової соціально-політичної та економічної ситуації в державі, змін у практиці винесення вироків судами, до світового досвіду виконання кримінальних покарань. Саме таку мету визначає Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України,

затверджена Указом Президента України 25 квітня 2008р. №401/2008, наголошуючи на необхідності: а) створення нормативно-правової бази, яка б відповідала Конституції України, національному законодавству, міжнародним нормам та забезпечувала виконання у повному обсязі всіх функцій, покладених на кримінально-виконавчу службу; б) удосконалення форм взаємодії органів і установ виконання покарань (УВП), слідчих ізоляторів (СІЗО) із громадськими організаціями та державними інституціями з метою додержання принципу відкритості для демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами держави; в) впровадження нових засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, яке має здійснюватись, у першу чергу, з додержанням прав і свобод людини і громадянина, недопущенням приниження честі і гідності особи і ін. [6].

По-друге, як і кожна галузь права, кримінально-виконавче право складається з правових норм, що регулюють певні суспільні відносини, коло яких є досить широким і багатограним. Тому у багатьох випадках в ньому застосовуються нормативні акти інших галузей права, зокрема, конституційного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального, трудового, господарського, цивільного, сімейного, житлового та інших галузей права. Як слушно зазначає з цього приводу значна частина науковців (В.А.Бадира, І.Г.Богатирьов, О.М.Джужа, Т.А.Денисова, А.Х.Степанюк і ін.), норми кримінально-виконавчого права є похідними від норм кримінального права. Вони виконують допоміжну роль у реалізації інституту покарання, визначену у матеріальному праві. Тобто кримінальне право є базовим щодо кримінально-виконавчого, а визначення у КК поняття, завдань, мети та видів покарань мають вирішальне значення для визначення предмета правового регулювання кримінально-виконавчого права [4, 10-11].

По-третє, згідно з засадами державної політики України в галузі прав людини і забезпечення їх гарантій, в т.ч. і при виконанні покарань, засуджені мають можливість відстоювати свої права, звертаючись із заявами не тільки до адміністрації, а й до суду, прокуратури, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у спостережні комісії, відповідні міжнародні організації і

ін. Коментуючи це положення, проф. А.Х.Степанюк зазначає, що вирішення даного питання можливе лише при умові залучення усього комплексу норм права, законів і підзаконних актів, що обслуговують життя та особисту недоторканність; здоров'я; працю; відпочинок; незастосування до засуджених тортур чи іншого нелюдського поводження; повагу людської гідності; незалежні правові процедури; свободу від будь-якої дискримінації; свободу від рабства; свободу совісті та думок; свободу віросповідання; недоторканість сімейного життя; самовдосконалення [2, 27-28].

Як показує вивчення даного питання, у цій сфері правового регулювання можна чітко виділити пріоритети Конституційного права. Так, ст. 92 Конституції України встановлює, що виключно законами України визначаються організація й діяльність органів і установ виконання покарань, тільки законом оголошується амністія. Згідно зі ст. 106 Конституції України до компетенції Президента України відноситься здійснення помилування.

Положення ст. 58 Конституції України, в якій закріплено, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або відмінюють відповідальність особи, покладено в основу ст. 3 КВК України, зокрема, ч.2, яка встановлює загальне правило чинності закону, що регулює порядок та умови виконання/відбування покарань. Крім того, вичерпний перелік випадків, в яких закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або відмінюють відповідальність особи, визначений Конституційним Судом України. Так само ст.4. Підстава виконання і відбування покарання відображає зміст ст.62 Конституції України, за якими особа вважається невинуватою у вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведена у законному порядку та встановлена обвинувальним вироком суду.

На конституційній основі сформульовані принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК України), зокрема, законності (п.14 ст. 92 Конституції України), справедливості (ст. 8 Конституції України), гуманізму, демократизму (ст. ст. 1, 3 Конституції України),

рівності засуджених перед законом (ст. 21 Конституції України), участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань (ст. ст. 140-146) і ін.

На конституційних засадах визначено основи правового статусу засуджених (ст. 7), їх основні права (ст. 8), основні обов'язки (ст. 9 КВК України). Так, у ст. 25 Конституції України вказується, що громадянин не може бути позбавлений громадянства та права змінити його. Отже правовий статус засуджених у даному контексті базується на загальному правовому статусі громадянина України. Ст. 63 Конституції України встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Тобто на засуджених розповсюджується, як уже зазначалося, більшість прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, які передбачені розділом II Конституції України. З цієї конституційної норми випливає й те, що права засуджених можуть обмежуватися тільки законами, а не іншими, у тому числі й відомчими, нормативно-правовими актами [2, с.34].

Отже норми конституційного права є основоположними для кримінально-виконавчого права, охоплюють регулюванням найважливіші аспекти суспільних відносин у процесі виконання покарань, наділені найвищою юридичною силою і є нормами прямої дії. Водночас вони мають прогностичний характер, оскільки визначають перспективи розвитку суспільства і держави по всіх напрямках державотворення.

Порівняльний аналіз кримінального і кримінально-виконавчого законодавства дозволяє виділити *три* основних рівні взаємозв'язку цих галузей. **На першому рівні** цей взаємозв'язок чітко прослідковується у визначенні мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства, викладених у ст. 1 КВК України. На відмінну від діючого раніше виправно-трудового законодавства, яке регулювало виконання лише тих покарань, які були поєднані з заходами виправно-трудового впливу, КВК України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, перелічених у ст. 51

Кримінального кодексу (КК) України як поєднаних, так і не поєднаних із заходами виправного впливу.

На другому рівні взаємодія двох галузей права визначається делегуванням повноважень кримінально-виконавчому закону по реалізації усього комплексу правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, призначеного судом. Коментуючи такий вид взаємодії, проф. А.Х.Степанюк цілком слушно зауважує, що термін «виконання покарання» та «відбування покарання» зобов'язує, з одного боку, органи та установи виконання покарань виконати передбачені законом дії з виконання покарання, з другого боку, вимагає від засуджених на підставі вироку суду, відповідно до приписів, встановлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати обов'язки, утримуватись від заборонених дій, здійснювати права тощо [2, 6-7].

На третьому рівні така взаємодія КК і КВК України проявляється у застосуванні відповідних норм права оцінки кримінальним законом ступеня тяжкості вчиненого злочину. Так, розподіл та направлення до УВП для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк та до довічного позбавлення волі, здійснюється регіональними комісіями, що утворюються в територіальних органах управління Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – Департамент) та Апеляційною комісією Департаменту на підставі ст. ст. 12, 64, 65 КК України та ст. ст. 11, 18, 19, 86, 87, 92, 93, 101, 138, 140, 147 КВК України, за відповідними індивідуальними чи персональними нарядами. Так само регіональні комісії керуються положеннями статей 88-91, 108 КК України при з'ясуванні питання щодо погашення чи зняття судимості, вказаної у вимозі управління оперативної інформації.

Можна наводити багато інших прикладів взаємодії кримінального і кримінально-виконавчого законодавства практично в усіх видах виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, громадських, виправних робіт, конфіскації майна, обмеження волі і ін.), а також при звільненні

від відбування покарання та нагляді за особами, звільненими від відбування покарання. Наприклад, ст. 395 КК України передбачено кримінальну відповідальність за самовільне залишення особою місця проживання з метою ухилення від адміністративного нагляду, а також неприбуття без поважних причин у визначений строк до обраного місця проживання. Або ст. 165 КВК і ч.3 ст. 75 КК України, які тісно взаємодіють при здійсненні контролю за засудженими під час іспитового строку і ін.

Відзначаючи важливість взаємодії нормативних актів двох суміжних галузей права в реалізації державного правомірного примусу, необхідно водночас констатувати факт дублювання значної частини норм права, а також вимушеного доповнення норм кримінально-виконавчого законодавства правовими нормами КК України, що вказує на необхідність проведення кваліфікованої експертизи обох кодексів і внесення відповідних змін, доповнень або ж навпаки – вилучень тих нормативних актів, які є застарілими та втратили соціальну обумовленість.

З цього приводу досить предметно висловився проф. М.Мельник, один із авторів аналітичної праці «Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права», наголошуючи на періодичній зміні кримінального закону (передбачення нових положень, виключення існуючих, зміна їх редакції тощо), що є об'єктивною необхідністю і своєрідною реакцією на розвиток злочинності як складного соціально-політичного явища, яке постійно змінюється, мімікрує, пристосовується до реальних економічних, політичних, правових та інших умов. Отже, перед державою в особі відповідних владних суб'єктів постійно стоїть завдання пошуку дієвих та адекватних заходів впливу на злочинність. Але така зміна передусім має бути об'єктивно обумовленою – має існувати об'єктивна потреба у новому кримінальному законі. Така потреба спричинена, зокрема, прогалинами у законодавчому регулюванні певних відносин, його недосконалістю, нормативною «застарілістю» існуючих положень закону [9, 7].

Чимало конкретних дотичних позицій є у кримінально-виконавчого і кримінально-процесуального права, зокрема на стадії виконання вироку, ухвали або постанови суду. Так, ст. 124 Конституції України, ст. 4 КВК України і ст. 15 КПК України констатують принцип, згідно з яким правосуддя у нашій країні здійснюється тільки уповноваженим на те державним органом – судом. Тобто кримінальне покарання може бути застосоване тільки за вироком суду, а органи і установи виконання покарань застосовують відповідні примусові заходи та заходи виправного впливу, пов'язані з виконанням обвинувальних вироків. Згідно зі ст. 404 КПК України, вирок суду, що вступив у законну силу, є обов'язковим для всіх державних та громадських організацій, підприємств та установ, посадових осіб та громадян, та підлягає виконанню на всій території України. На підставі цієї ж статті адміністрація колонії протягом трьох діб з моменту прибуття особи повідомляє суд, який виніс вирок про приведення його до виконання та про місце відбування засудженим покарання.

Не менше дієвою є взаємодія КВК, КК і КПК України щодо регламентації правового статусу осіб, які відбули покарання, зокрема в частині погашення і зняття судимості (як різних форм припинення судимості). Так, під зняттям судимості розуміється припинення судимості за рішенням суду. Пленум Верховного Суду України (постанова №12 від 26.12.2003р.) роз'яснив, що дострокове зняття судимості, відповідно до ст. 91 чи ч.3 ст. 108 КК України з повнолітньої особи, яка відбула покарання у виді обмеження або позбавлення волі, та з особи, що вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин у віці до 18 років і відбула за нього покарання у виді позбавлення волі, можливе тільки після закінчення не менше ніж половини строку погашення судимості, передбаченого ст. 89 КК України, і лише за умови, що судом буде встановлено, що ця особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення. У такому випадку суддя виносить мотивовану постанову про дострокове зняття судимості з дотриманням порядку, встановленого ст. 414 КПК України [2, 522].

Статті 158, 159 глави 25 КВК України «Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання» побудовані з врахуванням норм адміністративного,

кримінального і кримінально-процесуального права та Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» (264/94-ВР), за постановою судді в порядку, передбаченому статтею 5 вищезазначеного Закону [1, 651]. Згідно з цими нормативно-правовими актами особи, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, зобов'язані вести законослухняний спосіб життя, не порушувати громадський порядок і дотримуватися відповідних правил та обмежень, передбачених ст. ст. 9, 10 і 11 Закону.

Розмежування названих галузей права визначається тим, що кримінально-виконавче право регулює післясудову процедуру реалізації вказаних суміжних інститутів, а кримінально-процесуальне право – їх судову процедуру.

Як відомо, у ході виконання покарання у виді позбавлення волі засуджені залучають до праці на виробництві (підприємствах або в майстернях) виправних центрів або на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності, на підставі укладених письмових угод між установою та замовником, за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою. Їх праця регулюється Кримінально-виконавчим кодексом України, Кодексом законів про працю (КЗпП) України і Типовими правилами внутрішнього трудового розпорядку, Господарським кодексом (ГК) України, Законом України «Про оплату праці», іншими нормативно-правовими актами, зокрема, Інструкцією з оплати праці засуджених до обмеження та позбавлення волі, затвердженої наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 4 жовтня 2004р. №191, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 18 жовтня 2004р. за №1328/9927 [1, 531].

Таким чином, засуджені вступають у трудові правовідносини – врегульовані нормами трудового права суспільні відносини, що виникають на підставі трудового договору, контракту чи іншого юридичного факту з приводу їх участі в праці на підприємстві, установі чи організації незалежно від форми власності. Тобто це вольові суспільні відносини, врегульовані нормами трудового права, які виникають у результаті застосування робочої сили.

Виходячи з цього, ст. 119 КВК України формулює умови праці засуджених до позбавлення волі, враховуючи, перш за все, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України, КВК, КК і КПК України і встановлених вироком суду. Так, для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, робочий тиждень не може перевищувати норм тривалості робочого часу, встановленого законодавством про працю. Час початку і закінчення роботи (зміни) визначаються адміністрацією колонії. Засуджені звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю. З урахуванням характеру виконуваних засудженим робіт допускається підсумковий облік робочого часу з тим, щоб тривалість робочого часу за обліковий період не перевищувала нормального числа робочих годин. Праця засуджених організовується з дотриманням правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії, встановленої законодавством про працю.

Крім того, засуджені мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня, за виключенням надання щорічних оплачуваних відпусток. Відповідно до ст. 130 КЗпП України, вони зобов'язані бережливо ставитися до майна підприємства, на якому вони працюють, і вживати заходів до запобігання шкоді. Згідно зі ст. 122 КВК України, сформульованої на підставі права соціального забезпечення, засуджені мають право на загальних підставах на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законом.

Узагальнюючи вищевикладене, можна дійти висновку про те, що нормативно-правові акти кримінально-виконавчого права в основному охоплюють весь комплекс функціонування системи виконання покарань. Однак, у багатьох випадках реалізації кримінально-виконавчого законодавства виникає нагальна потреба підключення інших галузей права, особливо на стадії забезпечення прав і свобод засуджених (конституційне право), визначенні процедури процесу виконання – відбування покарання (кримінальне, кримінально-процесуальне право), організації і забезпеченні нормальних умов

праці засуджених (трудове право), створенні умов для відбування покарання неповнолітніми і жінками (сімейне право, правові основи соціального захисту) і т.д.

Разом з тим, є всі підстави стверджувати про необхідність проведення певної ревізії загального комплексу галузей права, що долучаються до процесу регулювання порядку та умов виконання/відбування покарань, на предмет їх об'єднання, удосконалення, уніфікації з метою забезпечення стабільності, недопущення порушення принципів кримінально-виконавчого законодавства, підвищення ефективності їх реалізації та удосконалення у контексті формування сучасної правової системи України.

Література

1. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України/В.М.Трубников, Ю.В.Шинкарьов. –Х.: Харків юридичний, 2008. -684с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар/А.Х.Степанюк, І.С.Яковець; за заг.ред. А.Х.Степанюка. Вид.друге, доп. і перероб. –Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. -560с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 15 лют. 2008р. (відповідає офіц. текстові). –К.: Вид. ПАЛИВОДА. А.В., 2008.-88с.-(Кодекси України).
4. Кримінально-виконавче право: Навч. посібник/В.А.Бадира, С.Ф.Денисов, Т.А.Денисова [та ін.]; за ред. Т.А.Денисової.–К.: Істина, 2008.-400с.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з утворенням Державного департаменту України з питань виконання покарань: Закон України від 11 грудня 1988р.//ВВР України.–№ 4.–С. 35.
6. Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 25.04.2008р. № 401/2008// <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=401%2F2008>
7. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 1991р. № 88//www.rada.gov.ua
8. Про Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань: Указ Президента України від 31 липня 1998р. № 82798//Урядовий кур'єр.–1998.–№ 154-155.–13 серп.
9. Швець В.Д. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права/В.Д.Швець, В.М.Грицак [і ін.]; вступне слово проф. Мельника М.І. –К.: Атіка, 2008. -244с.